

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В ПЕРІОД КРИЗИ

THEORETICAL ASPECT OF THE STATE MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES IN THE CRISIS PERIOD

Розкрито сутність понять «криза», «кризові ситуації»; висвітлено наукові підходи до антикризового управління; окреслено ефективні шляхи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю країни в умовах кризи. Зазначено, що державне управління зовнішньоекономічною діяльністю спрямоване на забезпечення умов ефективного розвитку міжнародного співробітництва в галузі економіки, проте на нього можуть негативно впливати кризові явища всередині країни і в глобальному світі, що певним чином є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Акцентується на тому, що криза – це загострення проблем у соціально-економічній сфері держави, що через внутрішні та зовнішні виклики стає загрозливим для життєдіяльності суспільства. Підкреслюється, що одним із завдань державного управління в період кризи є пом'якшення соціальних суперечностей та налагодження випереджального розвитку пріоритетних галузей економіки. Зауважується, що криза за своєю сутністю та природою має не тільки негативний, але й позитивний потенціал, що розкривається в можливості оновлення та санації економічної інфраструктури з метою запобігання можливості виникнення нових криз, а також оптимізації національної економіки до зовнішніх та внутрішніх викликів, забезпечення її адекватності тенденціям розвитку світової економіки та гнучкості в реагуванні на зміни, що в ній виникають. Наведено визначення кризи держави залежно від ступеня передбачуваності: 1) непередбачувана криза держави, 2) передбачувана криза держави, 3) контрольована криза держави. Вказано на наслідки кризи в соціально-економічній сфері: зниження всіх показників економічної ефективності, зростання витрат на виробництво та реалізацію продукції та послуг, зростання цін, що обумовлює необхідність корегування та регулювання монетарної політики держави з урахуванням інфляційних очікувань та безпосередньо зростання інфляції. Акцентується на необхідності вироблення особливих антикризових технологій під час формування та здійснення цілей державного управління в період кризи. Наголошується на тому, що в період кризи головним у державному управлінні є розроблення антикризової програми, що передбачає своєчасне адекватне реагування на появу кризових явищ; раннє розпізнавання ознак кризових ситуацій; впровадження заходів, спрямованих на запобігання розростанню та поглибленню кризової ситуації; пошук оптимальних шляхів узгодженого прийняття управлінських рішень на всіх рівнях; прогнозування наслідків та реальних можливостей щодо виправлення помилок на різних рівнях державного управління.

Ключові слова: антикризове управління, держава, державне управління зовнішньоекономічною діяльністю, державна

політика, зовнішньоекономічна діяльність, інструмент, криза, кризова ситуація, кризове явище, чинники впливу, міжнародні економічні відносини.

The essence of the concepts "crisis", "crisis situations" is revealed; scientific approaches to anti-crisis management are highlighted; effective ways of state management of the country's foreign economic activity in crisis conditions are outlined. It is noted that the state management of foreign economic activity is aimed at ensuring the conditions for the effective development of international cooperation in the field of economy, but it can be negatively affected by crisis phenomena inside the country and in the global world, which are in a certain way interconnected and interdependent. Emphasis is placed on the fact that the crisis is an aggravation of problems in the socio-economic sphere of the state, which, due to internal and external challenges, becomes a threat to the life of society. It is emphasized that one of the tasks of state administration in the period of crisis is to mitigate social contradictions and establish the anticipatory development of priority sectors of the economy. It is noted that the crisis by its essence and nature has not only negative, but also positive potential, which is revealed in the possibility of renewal and rehabilitation of the economic infrastructure in order to prevent the possibility of new crises, as well as optimizing the national economy to external and internal challenges, ensuring its adequacy trends in the development of the world economy and flexibility in responding to changes that arise in it. The definition of state crisis is given depending on the degree of predictability: unpredictable state crisis, predictable state crisis, 3) controlled state crisis. The consequences of the crisis in the socio-economic sphere are indicated: a decrease in all indicators of economic efficiency, an increase in costs for the production and sale of products and services, an increase in prices, which causes the need to adjust and regulate the monetary policy of the state taking into account inflationary expectations and directly increasing inflation. Emphasis is placed on the need to develop special anti-crisis technologies during the formation and implementation of state management goals during the crisis. It is emphasized that in the period of crisis, the main thing in the state administration is the development of an anti-crisis program, which provides for a timely and adequate response to the emergence of crisis phenomena; early recognition of signs of crisis situations; implementation of measures aimed at preventing the growth and deepening of the crisis situation; search for optimal ways of making coordinated management decisions at all levels; forecasting the consequences and real opportunities for correcting errors at different levels of public administration.

Key words: anti-crisis management, state, state management of foreign economic activity, state policy, foreign economic activity, instrument, crisis, crisis situation, crisis phenomenon, influencing factors, international economic relations.

УДК 351.82
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.36.22>

Пеньков М.С.
аспірант
Класичний приватний університет

Постановка проблеми. На розвиток економіки та конкурентоспроможність держави, її зовнішньоекономічну діяльність негативно впливають глобальні економічні кризи чи окремі кризові явища. Виявляючи приховані конфлікти та диспропорції в економічному розвитку країни, криза спричиняє порушення балансу між попитом та пропозицією на товари й послуги, стаючи комплексним явищем, яке охоплює соціальну систему. Економічні кризи також зумовлюють негативні тенденції в перспективах щодо міжнародної конкурентоспроможності держави та її зовнішньоекономічної діяльності загалом. Тому в умовах кризових явищ основним завданням державного управління є розроблення антикризової програми адекватного оперативного реагування, в тому числі й у сфері зовнішньоекономічної діяльності, прийняття виважених та оптимальних управлінських рішень на всіх рівнях з метою реагування на кризові виклики в економіці країни. У такому контексті актуалізується проблема державного управління зовнішньоекономічною діяльністю в період кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання антикризового управління вивчали багато вітчизняних дослідників, зокрема: О. Андрюшина та І. Ладунка (антикризове управління підприємством) [5]; В. Геєць (державне управління в умовах світової кризи системного характеру в контексті змін) [2]; Л. Лігоненко Л. (теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій антикризового управління підприємством) [6]; В. Корженко, Н. Мельтюхова та Н. Миронова (антикризові стратегії в державному управлінні) [1]; О. Орловська (причини виникнення, наслідки та шляхи подолання світових економічних криз) [8]; Г. Романяк (сутність антикризового управління підприємством в умовах нестабільного ринкового середовища) [10]; Л. Ситнік, Т. Бервенова (ознаки виникнення та шляхи подолання криз в системі державного управління) [11]; А. Сухоруков (антикризова політика розвинутих країн) [12]; О. Талдикін (класифікація криз держави) [13]; Н. Ткачова (розробка ефективного державного механізму антикризового управління) [14]; В. Шарій (антикризові технології) [15]; В. Шатун (кризи в системі державного управління) [16]; В. Шевчук (використання превентивного антикризового управління для стабілізації ринкової позиції підприємства) [17] та ін.

Мета статті – розкрити сутність понять «криза», «кризові ситуації»; висвітлити наукові підходи до антикризового управління; окреслити ефективні шляхи державного управління

зовнішньоекономічною діяльністю країни в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. Державне управління зовнішньоекономічною діяльністю спрямоване на забезпечення умов ефективного розвитку міжнародного співробітництва в галузі економіки, проте на нього можуть негативно впливати кризові явища, як всередині країни, так і в глобальному світі, що певним чином є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Завданнями зовнішньоекономічної політики держави є впровадження економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) в межах законів України – по-перше, створення сприятливих економічних; по-друге, забезпечення організаційно-правових умов для суб'єктів економіки у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; по-третє, реалізація конкурентних переваг країни; по-четверте, стимулювання прогресивних структурних змін в економіці; створення найсприятливіших умов для залучення національної економіки в систему світового розподілу праці та наближення її до ринкових структур розвинених країн світу.

Наразі актуалізується проблема пошуку ефективних шляхів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю країни в умовах кризових ситуацій, розробки шляхів виходу з кризи з метою подальшого економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності держави.

У стислому тлумаченні криза – це заострення проблем у соціально-економічній сфері держави, що через внутрішні та зовнішні виклики стає загрозливим для життєдіяльності суспільства.

Як вважають Т. Бервенова, Л. Ситнік, криза – ситуація у сфері економіки, водночас особливе місце відіграє соціальна криза, яка може стати стимулом соціального розвитку [11].

Економічну кризу визначають як фазу «системи економічного циклу, що характеризується погіршенням соціально-економічного становища певної країни, скороченням валових обсягів виробництва, що призводить до зростання інфляції, рівня безробіття в країні та супроводжується зниженням доходів населення країни» (О. Орловська [8, с. 199]).

Оскільки поняття «криза» відображає той момент розвитку соціальної системи, коли з'являється можливість її стрибка в нову якість, а така можливість – результат досягнення протиріччями системи певною мірою зрілості та гостроти, то, на думку Н. Ткачової, можна визначити його сутність у двох аспектах: 1) як

вищий ступінь загострення протиріч між складом елементів системи та її структурою, 2) як ступінь, за якого структура перетворюється на гальмо розвитку системи в цілому й одночасно виникає можливість стрибка в новий якісний стан шляхом перебудови структури [14, с. 125]. Тому, на думку дослідниці, кризу можна розглядати як переломний момент у розвитку суспільства, що дає простір новому витку соціальних, економічних, політичних та інших змін. Очисна сила кризи потрібна системі не менше, ніж стабільне функціонування і розвиток [там само].

Як зазначає С. Домбровська, «основною метою дії держави на зовнішньоекономічну діяльність є забезпечення економічних і політичних інтересів країни» [3].

Одним із завдань державного управління в період кризи є пом'якшення соціальних суперечностей та налагодження випереджального розвитку пріоритетних галузей економіки. Відтак, як стверджує В. Шатун, «дослідження природи та особливостей кризи, її ознак і характеристик для діагностики та запобігання можливим кризам в майбутньому є одним з пріоритетних завдань держави» [16, с. 20].

Як зауважують учені, кризу щодо держави можна розглядати, тільки як виникнення проблеми адекватності традиційних функцій держави сучасним вимогам управління, прояв невпевненості в правильності політичного вибору та нездатності нести відповідальність за прийняті рішення, їх наслідки під час здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави [15].

У науковому світі існує думка, що криза за своєю сутністю та природою має не тільки негативний, але й позитивний потенціал, що розкривається в можливості оновлення та санації економічної інфраструктури з метою запобігання можливості виникнення нових криз, а також оптимізації національної економіки до зовнішніх та внутрішніх викликів, забезпечення її адекватності тенденціям розвитку світової економіки та гнучкості в реагуванні на зміни, що в ній виникають [4].

На думку О. Талдикіна, необхідно розрізняти кризу держави та кризу державного управління, остання являє собою лише складник першої, хоча один з найважливіших. Криза держави – це деструктивний стан державного механізму, внаслідок неналежного функціонування якого загострюються антагоністичні протиріччя в суспільстві, утворюються конфлікти, подолати або вирішити які держава без позитивної трансформації неспроможна, що зі свого боку загрожує державному суверенітету та територіальній цілісності, а у кінцевому під-

сумку може призвести до її руйни. Основними ознаками кризи держави є: руйнівні наслідки для самої держави і суспільства в цілому; загострення численних конфліктних ситуацій у різних сферах життя суспільства; неспроможність якісного державного управління; протиріччя між державою та суспільством, між правлячою елітою і народом, між різними верствами населення; реальна загроза державному суверенітету та територіальній цілісності; переродження, трансформація або руйнація державності [13, с. 43].

Як зазначає вчений суттєвим показником визначення кризових явищ у державі є ступінь їх передбачуваності. Відповідно до такого критерію можна визначити: 1) непередбачувану кризу держави, 2) передбачувану кризу держави, 3) контрольовану кризу держави. Відповідно до очікуваних наслідків перебігу кризових явищ у державі, слід акцентувати на деструктивній кризі, перспективній кризі та трансформаційній кризі [там само, с. 46].

Криза державного управління це особливий стан у функціонуванні та розвитку системи державно-владних структур і відносин, що характеризується загостренням внутрішньосистемних суперечностей, розбалансованістю діяльності, що тягне за собою зниження результативності й ефективності управлінського впливу на соціально-економічні процеси [1, с. 34].

Загалом, кризу державного управління можна назвати об'єктивним виразом нездатності державної влади управляти соціально-економічним та суспільно-політичним розвитком держави й суспільства, надмірною заполітизованістю та пов'язаними з цим конфліктами між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, що призводить до втрати владою легітимності [15].

Визначаючи різновиди кризи держави відповідно до різних критеріїв, варто зазначити види з урахуванням терміну перебігу самих кризових явищ. Тож за темпоральним критерієм можна поділити кризу держав на: короткочасну (гостру), пролонговану (довготривалу), постійну (хронічну) [13, с. 43].

Наслідками кризи в соціально-економічній сфері виявляються зниження всіх показників економічної ефективності, зростання витрат на виробництво та реалізацію продукції та послуг, зростання цін, що обумовлює необхідність корегування та регулювання монетарної політики держави з урахуванням інфляційних очікувань та безпосередньо зростання інфляції. До цього слід додати розвиток протиріч між інтересами та ступенем їх задоволення на рівні соціальних груп та окремих особисто-

стей, що є одним з важливих чинників розвитку соціальних конфліктів у суспільстві, особливо в умовах значної поляризації та розшарування суспільства.

З огляду на це варто звернути увагу на те, що кризи, викликані зовнішніми впливами, підсилюються наявними умовами для розвитку внутрішніх криз, або наявними кризами в самій державі та суспільстві. В останньому випадку йдеться переважно про кризи в сфері соціально-економічній, соціокультурній тощо, які безпосередньо знаходяться в сфері впливу державного управління, спрямованого на забезпечення їхнього стабільного розвитку [9].

Як зауважує Н. Лікарчук, «збільшення ризиків та виникнення кризових для України ситуацій окреслює вироблення особливих технологій під час формування та здійснення цілей державного управління. В умовах системної кризи основні завдання державного управління істотно звужуються, оскільки при цьому нереально й неможливо забезпечити всі параметри діяльності керуючої підсистеми» [7, с. 175]. Тому система державного управління повинна орієнтуватися на впровадження механізмів антикризового управління соціально-економічним розвитком країни, спрямованим на попередження криз на основі реалізації прогностичної функції з метою своєчасного визначення шляхів вирішення кризових ситуацій, якщо уникнути їх неможливо. Це висуває певні вимоги до процесу прийняття та реалізації державно-управлінських рішень, методології їхнього вироблення, спрямованої на розроблення системи антикризового розвитку.

Як зазначає А. Яковенко, технологія антикризового управління полягає в селекції, виробленні, прийнятті та реалізації певної послідовності, комбінації / маневруванні (ми не говоримо про маніпуляції) операціями під час розроблення управлінських рішень [18].

У контексті успішного виходу з кризи актуальним є антикризове управління, що повинно ґрунтуватися на ранній діагностиці кризових явищ і розробленні запобіжних антикризових заходів як інструментарію запобігання банкрутству [5].

Варто зазначити, що дослідники виокремлюють тактичний (аудит бізнес-процесів; бенчмаркінг; аутсорсинг; контролінг; даунсайзинг) та стратегічний (інтеграція; диверсифікація; реструктуризація; ліквідація; реінжиніринг; санація) інструментарію антикризового управління.

Метою антикризового управління є: фінансова стабілізація підприємства, локалізація кризових явищ, недопущення банкрутства

підприємства, запобігання повторенню кризи тощо [10].

З метою успішного виходу з кризи актуальним є антикризове управління, що ґрунтується на ранній діагностиці кризових явищ і розробленні запобіжних антикризових заходів як інструментарію запобігання банкрутству [5, с. 278]. Тобто, мова – про стратегічне антикризове управління, що дозволяє мобілізувати ресурсний потенціал, задовольнити дійсні та потенційні потреби споживачів, підвищити конкурентоспроможність національної економіки й уникнути кризових ситуацій [6].

При цьому головним завданням стратегічного антикризового управління є, поряд з виробленням ефективних з позиції можливого ризику у наслідках державно-управлінських рішень, розробка антикризових стратегій з подальшим перетворенням їх на стратегічні фактори стабільного розвитку всіх сфер суспільного життя. Тобто, результатом антикризового управління у сфері державного регулювання соціально-економічного розвитку має бути зниження негативних наслідків кризи в цій сфері, зменшення тривалості виходу з кризи та підтримка адаптивної здатності соціально-економічної системи поряд із пріоритетом стабілізації ситуації [9].

Стратегічна спрямованість антикризового управління визначає характер та основні пріоритети державного регулювання соціально-економічним розвитком в умовах кризи: актуальність вироблення конкретної стратегії державного управління, спрямованої на визначення найбільш адекватного та дієвого комплексу механізмів державного регулювання соціально-економічного розвитку в умовах кризи [12].

У період кризи необхідно є розробка спеціальних інструментів управління – управлінського комплексу, «який, на відміну від традиційного антикризового управління, містить управлінські дії, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування підприємства, моніторинг і запобігання виникненню кризових явищ, контроль за відхиленнями фактичних значень заданих параметрів від цільових орієнтирів» [17, с. 268].

Висновки. Отже, в період кризи головним у державному управлінні є розроблення антикризової програми, що передбачає своєчасне адекватне реагування на появу кризових явищ; раннє розпізнавання ознак кризових ситуацій; впровадження заходів, спрямованих на запобігання розростанню та поглибленню кризової ситуації; пошук оптимальних шляхів узгодженого прийняття управлінських рішень на всіх рівнях; прогно-

зування наслідків та реальних можливостей щодо виправлення помилок на різних рівнях державного управління. Сьогодні перед державним управлінням стоїть проблема стратегічного значення для розвитку держави й суспільства – ефективно протистояти кризовим явищам, спричиненим як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антикризіві стратегії в державному управлінні : метод. рек. / авт. кол.: В. В. Корженко, Н. М. Мельтюхова, Н. С. Миронова та ін. Київ : НАДУ 2008. 45 с.
2. Геєць В. М. Державне управління в умовах світової кризи системного характеру: контекст змін. *Вісник Державної служби України*. 2011. № 2. С. 30–43.
3. Домбровська С. М. Напрями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Вісник НУЦЗУ. Серія : Державне управління*. 2017. Вип. 1(6). С. 114–119.
4. Кузенко Т. Управління фінансовою санацією. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2004. 208 с.
5. Ладунка І. С., Андрюшина О. І. Антикризіве управління підприємством. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 8. С. 278–281.
6. Лігоненко Л. Антикризіве управління підприємством : теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. Київ : КНТЕУ, 2004. 580 с.
7. Лікарчук Н. В. Політичний маркетинг: теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 356 с.
8. Орловська О. В. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки та шляхи подолання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. С. 197–202.
9. Павлов О. В. Перспективи та напрями державного регулювання соціально-економічної сфери в умовах криз. *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електронний журнал. 2010. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=175>.
10. Романяк Г. М. Сутність антикризового управління підприємством в умовах нестабільного ринкового середовища. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2016. № 1. С. 235–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_31.
11. Ситнік Л. С., Бервенова Т. М. Ознаки виникнення та шляхи подолання криз в системі державного управління. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 1. С. 114–117.
12. Сухоруков А. Антикризіві політика розвинутих країн. *Економіка України : політико-економічний журнал Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України та Національної академії наук України*. 2004. № 8. С. 16–26.
13. Талдикін О. Криза держави: поняття та класифікація. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 42–49.
14. Ткачова Н. М. Розробка ефективного державного механізму антикризового управління. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2015. № 8. С. 124–126.
15. Шарій В. І. Антикризіві технології, як механізм реалізації цілей державного управління : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2006. 17 с.
16. Шатун В. Т. Кризи у системі державного управління. *Наукові праці : науково-методичний журнал. Серія: Державне управління*. 2013. Вип. 214. Т. 226. С. 20–24.
17. Шевчук В. В. Використання превентивного антикризового управління для стабілізації ринкової позиції підприємства. *Бізнесінформ*. 2015. № 5. С. 264–268.
18. Яковенко А. В. Організаційні механізми реалізації засад антикризового управління центральних органів влади України. *Державне управління: теорія і практика*. 2012. № 1. URL: <http://www.academy.Gov.Ua/ej/ej15/txts/12YAVOVU.Pdf>.